

פך השמן – הנס הראשון

כבכל השבתות הרגילות, יש הקבלה כלשהי בין ההפטרה הלקוחה מספרי הנביאים לבין פרשת השבוע. ואכן, המוטיב המרכזי של פרשת 'וישב' – מכירת יוסף – מהדהד בהפטרה הלקוחה מספר עמוס (ב, ו - ג, ח). עמוס מתריע בפרקים אלה על חטאי העמים, וביניהם חטאי יהודה וחטאי ישראל. חטאים אלה מנוסחים על פי מסגרת של שלושה וארבעה: "כֹּה אָמַר ה' עַל שְׁלֹשָׁה פְּשָׁעֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל אַרְבָּעָה לֹא אֲשִׁיבֶנּוּ". בשלושה פשעים חמורים חטאה ישראל, אבל הפשע הרביעי הדגיש את הסאה, והוא יביא את הקטסטרופה: "עַל מְכָרְם בַּפֶּסֶף צְדִיק וְאֲבִיוֹן בְּעֵבֹר נְעָלִים".

האם עלינו לקרוא פסוק זה כפשוטו? אכן, גניבת אנשים ומכירתם לעבדים, בנוסח יוסף, היה מקובל בכל הזמנים. התורה מתייחסת לפשע זה בחומרה (שמות פרק כא, טז) וְגַב אִישׁ וּמָכְרוּ... מוֹת יוֹמָת". אזהרה זאת חוזרת בספר 'דברים' (כד, ז): "כִּי יִמָּצָא אִישׁ גֹּבֵב נֶפֶשׁ... וְהִתְעַמָּר בּוֹ וּמָכְרוּ וּמָת הַגֹּבֵב הַהוּא וּבְעֵרְתָּ הָרַע מִקֶּרְבְּךָ". התורה מדגישה את הטעם ואת האזהרה (ויקרא כה, מב): "כִּי עֲבָדֵי הֵם אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם", איך אמרו חז"ל: "שטרי קודם". עבדי ה' לא יכולים עבדים לאדם, ולפיכך "לא יִמָּכְרוּ מִמֶּנְךָ עֶבֶד". בכיוון זה פרשו חז"ל שאיסור הגניבה בעשרת הדברות מתייחס קודם כל לגניבת אדם. עבדות זאת החזיקה מעמד עד עצם היום הזה. הדגמה הבולטת היא העבדות הלבנה, נשים חטופות או מרומות נמכרות לזנות, גברים משמשים כמכונות וילדים משרתים את אדוניהם במכרות, במצולות ים או כחיילים חסרי רחמים.

האומנם מדבר עמוס על עבדות שמקורה בגניבה? מיהו אותו צדיק, אשר ללא אשמה, הפך עבד? הכתוב יוצר את הרושם שמדובר כאן על עבדות שנולדה לא באלימות אלא בעוולות שבחדרי המשפטים. ואכן כך כותב רש"י: "עַל מְכָרְם בַּפֶּסֶף צְדִיק. דיינין היו מוכרים את מי שהיה זכאי בדין בכסף שוחד שהיו מקבלים מיד בעל דינו". את המשך הפסוק מפרש רש"י על פי תרגום יונתן: "וְאֲבִיוֹן בְּעֵבֹר נְעָלִים... ואומר אני שכך פירושו מטין משפט האביון כדי שיצטרך למכור שדהו שהיה לו בין שדות הדיינין וזה עוקף עליו ונוטלה בדמים קלים כדי לגדור ולנעול כל שדותיו יחד ולא יפסיק ביניהם". הנעליים, לפי סברתו של רש"י, הן גדרות. אכן, בעקבות שופט מושחת או/ו עדי-שקר "שנקנו" בכסף, מאבד אדם את רכושו ובפועל את חירותו. בגין מצוקתם מוכר אדם את חירותו, אשה את גופה, והורים את בנם או בתם. סבור אני שצדק המרקסיזם כשהסביר ששחרור העבדים התממש בהיסטוריה לא בעקבות סיבות

מוסריות, אלא בגלל אי-הכדאיות הכלכלית של מוסד העבדות. המשטר הפיאודלי בימי הביניים – שאת גלגולם המאוחר אנו מכירים מהסיפורים העממיים על מעללי ה"פריץ", איפשר באופן מושלם יותר מהעבדות, את ניצול עבודתם, גופם וחייהם של הצמיתים, הצמודים לקרקע. את העבדים צריכים להאכיל, לא-עבדים אלה צריכים לדאוג לעצמם אף בימי רעב. האם תהליך דומה לא התרחש ביצירת הקטגוריה הכובשת יותר ויותר מקום, עובדי קבלן?

השפה יצרה את הניגוד שבין עבד ל'בן-חורין'. אלא שלמילה 'חורין' יש אחות, "חורים", שמשמעותה אצילים. כך למשל (מלכים א כא, ח): "אֶל הַזְּקֵנִים וְאֶל הַחֲרִים", אשר אמורים היו להיות שופטי נבות הזרעאלי. נראה שה'חורים' היו אותם אצילים שקבלו פטור, או לפחות הורדה משמעותית של אגרות ומסים. מנין פירוש זה? מההטבות שהובטחו לגיבורי המלחמה על ידי שאול (שמואל א' יז, כה): "וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יִכְנֹו [את גלית] יַעֲשֶׂנוּ הַמֶּלֶךְ... וְאֵת בֵּית אָבִיו יַעֲשֶׂה חֲפְשֵׁי בְּיִשְׂרָאֵל", חופשי, כמובן ממסים, וודאי בענייני שמן האדמה. "אֶל הַזְּקֵנִים וְאֶל הַחֲרִים", שתוף פעולה מופלא בין שלטון לבין הון. אלא שתחת לשפע, מסתתר הסבל. כך בתקופת החורים, קוראים אנו (מלכים ב' ד, א). שאלמנה אחת פונה אל הנביא אלישע כדי שיושיע לה: "עֲבָדָה אִישֵׁי מֵת, וְאֵתָה יִדְעָתָּ כִּי עֲבָדָה הָיָה יָרָא אֶת ה' וְהִנֵּשָׂה בָּא לְקַחַת אֶת שְׂנֵי יְלָדֵי לֹו לְעֲבָדִים". אלישע שואל "מַה יֵּשׁ לָךְ בְּבֵית", האלמנה עונה: "אֵין לְשִׁפְחָתָךְ כֹּל בְּבֵית כִּי אִם אָסוּף שְׁמֹן". נס מתרחש. ה'אסוד', פך שמן קטן, מקבל לשעה את יכולת השפע הבלתי מוגבל. לשאלת אלישע עונה האשה: "אֵין לְשִׁפְחָתָךְ כֹּל בְּבֵית כִּי אִם אָסוּף שְׁמֹן", ה'אסוד', בעצם פך שמן קטן, מקבל לשעה את יכולת השפע הבלתי מוגבל. זהו הנס הראשון של פך השמן, הוא המאפשר את הנס שירכך את העוני והמחסור בשמן. ורש"י הקדוש כותב על פי תרגום יונתן: (ישעיה א, ו): "לא זרו ולא חבשו ולא רככה בשמן... ולא רככה בשמן אפילו צד הרהור תשובה אין בלבם" של החורים.